

SAMENVATTING

De creatie van het Javaanse toneelstuk Improvisatie van het script in theatervoorstellingen

Dit proefschrift beoogt inzicht te verschaffen in de manier waarop hedendaagse Javaanse toneelvoorstellingen worden gecreëerd. Centraal staat het ‘toneelscript’ in al zijn verschijningsvormen, gedefinieerd als een scala aan verschillende soorten mnemonische en structurerende instrumenten. Op basis van het uiterlijk van het script wordt een onderscheid gemaakt tussen het ‘speelschema’, het ‘summiere script’ en het ‘volledige script’. Aan de hand van negen case studies wordt getoond hoe theatergroepen scripts vormgeven.

Het eerste hoofdstuk behandelt de historische ontwikkeling van het Javaanse script vanaf het midden van de 18e eeuw tot aan het begin van de 21e eeuw. Dit historische overzicht toont aan dat theatergroepen hun voorstellingen doorgaans baseren op korte, schematische scripts en op instructiesessies door de toneelschrijver-regisseur. Er zijn echter periodes aanwijsbaar waarin scripts verschenen in meer gedetailleerde vorm. De oudst bewaard gebleven toneelteksten werden gebruikt aan de hoven van de Sultans van Yogyakarta en Surakarta als handboeken voor Javaanse danstheater voorstellingen. Deze teksten dateren uit het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw. Onder invloed van Nederlandse literatuurwetenschap groeide binnen de elite de belangstelling voor het op schrift stellen van theaterstukken.

Met de komst van theatergroepen uit India en het Maleisisch schiereiland ontwikkelden zich tegen het einde van de 19e eeuw nieuwe theatergenres op Java. Rondtrekkende theatergezelschappen gebruikten als geheugensteun korte lijsten met een overzicht van scènes tijdens de voorstellingen. Deze ‘speelschema’s bleven een belangrijk onderdeel van het productieproces in de 20e eeuw. Gedetailleerde scripts werden slechts sporadisch geproduceerd, meestal onder invloed van politieke omstandigheden. Zo verschenen er gedurende de Japanse overheersing, ten tijde van het opkomende communisme en tegen het eind van de jaren '70 gedetailleerde scripts als gevolg van overheids censuur. Politieke correctheid moest blijken uit het script. Vanaf de jaren '80 werden in het kader van de promotie van de regionale cultuur

script wedstrijden georganiseerd die resulteerden in de productie van gedetailleerde Javaanstalige scripts. Media als radio en televisie werden in toenemende mate van belang voor theatermakers. Deze moderne media vereisten aanpassingen van het script. Onder literatuur- en theatercritici gingen stemmen op om het Javaanstalige toneel te moderniseren en men pleitte voor de productie en het gebruik van gedetailleerde scripts. Ondanks deze geluiden bleef het gros van de toneelgroepen de voorkeur geven aan het werken met korte scripts.

In hoofdstuk II, III en IV worden achtereenvolgens negen casestudies beschreven, gebaseerd op materiaal verzameld tijdens veldwerk tussen 1999 en 2002.

Hoofdstuk II is gewijd aan vier casestudies waarbij gebruikt wordt gemaakt van een ‘speelschema’: een schematische opsomming van de verschillende scènes waaruit het toneelstuk is opgebouwd. Allereerst worden drie theatervoorstellingen beschreven die plaatsvinden in Yogyakarta en omgeving ter gelegenheid van de viering van een *rite de passage*. Vervolgens komt een komedie aan bod die wordt geproduceerd en uitgezonden door de plaatselijke radio in Yogyakarta. De toneelschrijver die tevens de rol vervult van regisseur, creëert een speelschema op basis van elementen uit bestaande toneelstukken, volksverhalen en actuele gebeurtenissen. Vlak voor de voorstelling roept hij de acteurs bijeen voor een instructiesessie (*penuangan*). Het speelschema dat wordt opgetekend op een schoolbord, dient als uitgangspunt voor deze bijeenkomst. De toneelschrijver-regisseur informeert de acteurs over de inhoud van het te vertolken toneelstuk. Tijdens de voorstelling improviseren de acteurs op basis van deze informatie en daarnaast consulteren zij hun ‘script in mind’: kennis omtrent de inhoud en vormgeving van toneelstukken die ze door de jaren heen ‘spelenderwijs’ vergaard hebben. Zij zijn vertrouwd met de conventies van het toneelgenre dat zij vertegenwoordigen. De toneelschrijver-regisseur houdt de ontwikkelingen op het toneel nauwlettend in de gaten en stuurt waar nodig bij.

In hoofdstuk III, waarin twee casestudies aan bod komen, zijn het speelschema, de instructiesessie en de persoonlijke kennis van conventies opnieuw belangrijke elementen van het productieproces. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een summier script: een schematisch scène-overzicht dat een korte samenvatting per scène bevat. De eerste casestudy betreft een theatergroep in Yogyakarta die optreedt voor de lokale radio en de tweede beschrijft een theatergroep in Jakarta waarvan de

voorstellingen landelijk worden uitgezonden. In het laatste geval speelt de gastster een prominente rol: hij of zij stuurt, naast de toneelschrijver-regisseur de opbouw van de plot. Aangezien de gastster veelal geen kennis heeft van het genre probeert een speciaal aangewezen oudere, ervaren acteur het spel van de gastster in goede banen te leiden. Bij tijd en wijle levert hun interactie hilarische momenten op.

Tenslotte worden in het vierde hoofdstuk drie toneelgroepen belicht die alle gebruik maken van een gedetailleerd script. De eerste groep is verbonden aan een lokaal televisiestation in Yogyakarta. Zij produceert komedie waarbij een traditionele eetstal het vaste uitgangspunt vormt. Ter voorbereiding van een voorstelling komen de acteurs tweemaal bijeen om gezamenlijk het script te lezen. Vervolgens improviseren zij tijdens de opnames in de studio en de toneelschrijver-regisseur stuurt vanaf de zijlijn. Niet of nauwelijks bekend met de setting en het script, zorgen de gaststerren voor verrassende veranderingen van en toevoegingen aan de verhaallijn. Dit vereist extra alertheid van de toneelschrijver-regisseur.

De tweede toneelgroep treedt op in de schouwburg en houdt uitgebreide repetities voordat de voorstelling plaatsvindt. De toneelschrijver-regisseur staat weinig ruimte toe voor improvisatie: de acteurs worden geacht hun tekst uit het hoofd te leren. Het optreden van gaststerren die niet of nauwelijks zijn geïnformeerd over het script zorgt ervoor dat oorspronkelijke fragmenten uit het script alsnog een verandering ondergaan. De derde groep maakt hoorspelen voor een radiostation in Yogyakarta. In tegenstelling tot alle andere casestudies moeten de spelers zich letterlijk aan de tekst houden. Zij hoeven echter geen tekst uit hun hoofd te leren want ze lezen van blad tijdens de opnames.

In hoofdstuk V en VI volgt een nadere analyse van de casestudies die zich richt op de houding van de deelnemers aan het productieproces ten aanzien van de mnemonische en structurerende instrumenten die zij hanteren ter voorbereiding van en tijdens de voorstelling. Met als uitgangspunt de theorie van de socioloog Goffman over het 'theatrical frame' wordt aangetoond dat het Javaanse theater-productieproces een uiterst dynamisch karakter kent. Theater, gebaseerd op gedetailleerde scripts zoals beschreven door Goffman, wordt gekenmerkt doordat alle deelnemers aan het productieproces op de hoogte zijn van de manier waarop de plot zich zal ontfouwen. Onder de participanten van het Javaanse theater bestaat echter in veel mindere mate kennis omtrent de exacte uitwerking van de plot. Dit heeft als gevolg dat actie en

interactie op het toneel een verrassend karakter krijgen. Terwijl de toneelschrijver-regisseur en ervaren acteurs hun uiterste best doen om de lijn van het verhaal vast te houden, zorgen de gaststerren en onervaren of eigenwijze acteurs voor onverwachte wendingen.

Aan de basis van het productieproces van Javaans theater staat in het algemeen een summier script. De toneelschrijver-regisseur zorgt voor toelichtingen op het script tijdens instructie- of leessessies. De acteurs leveren op geheel eigen wijze hun bijdrage aan de ontwikkeling van het script. Puttend uit hun ‘script in mind’ en de kennis van conventies en tradities improviseren zij de dialogen en handelingen op het toneel, van tijd tot tijd bijgestuurd door de toneelschrijver-regisseur. Gezamenlijk creëren zij een voorstelling met een verrassend karakter.